

MƏMMƏDAĞA BAXIŞOV

Bakı Dövlət Universitetinin dosenti

E-mail: TarixVeOnunProblemleri@gmail.com

**ABŞ-LA AVROPA İTTIFAQI ARASINDA QARŞILIQLI MÜNASIBƏTLƏRİN
SƏCIYYƏVI CƏHƏTLƏRİ (XX əsrin 90-cı illəri – XXI əsrin əvvəlləri)***Açar sözlər: Avropa İttifaqı, mənafe, ziddiyyət, Transatlantik münasibətlər, inteqrasiya**Ключевые слова: Европейский Союз, интересы, противоречия, Трансатлантические отношения, интеграция**Key words: European Union, interests, contradictions, Transatlantic relations, integration*

ABŞ-ın Avropa İttifaqı ilə münasibətləri Avropa siyasətinə və müasir beynəlxalq münasibətlərə böyük təsir göstərən problemlərdən biridir. Avropa İttifaqının beynəlxalq mövqeləri, təşkilat üzvlərinin iqtisadi inkişafı və təhlükəsizliyi ABŞ-la münasibətlərdən əhəmiyyətli şəkildə asılıdır. Avropa İttifaqına daxil olan ölkələr öz aralarında sıx əməkdaşlıq edir, ümumi xarici və təhlükəsizlik siyasəti hazırlayıb həyata keçirirlər. Eyni zamanda Avropa İttifaqı ölkələrinin ABŞ-ın strateji müttəfiqi kimi onunla əməkdaşlığı davam etdirilir. Bu amil Avropa siyasətində iki mühüm meylin formalaşmasına və təşkilat üzvlərinin həmin meylin ətrafında qruplaşmasına səbəb olmuşdur.

Transatlantika həmrəyliyi soyuq müharibə dövründə daha möhkəm idi. Avropa İttifaqının ABŞ-la qarşılıqlı münasibətləri səmərəli əməkdaşlıq və gizli rəqabət nümunələri ilə zəngindir. Avropa İttifaqı müdafiə və təhlükəsizlik sahəsində ABŞ-ın mövqeyi ilə əsasən razılaşırdı. Lakin tədricən iqtisadi potensialın artması dünyada Avropa İttifaqının mövqelərini möhkəmləndirdi. Transatlantika münasibətlərinə NATO ilə yanaşı İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı və Ümumdünya Ticarət Təşkilatı kömək edirdi [1, s.145]. Mübahisəli məsələlər həm Avropa siyasi əməkdaşlığı çərçivəsində, həm də ABŞ-la Avropa İttifaqı arasında müntəzəm məsləhətləşmələr mexanizmi vasitəsilə tənzimlənirdi.

XX əsrin 80-ci illərinin sonunda ABŞ-la Avropa İttifaqı arasında münasibətləri möhkəmləndirməyə, bu münasibətləri daha yaxşı institutlaşdırmağa tələbat yarandı. 1990-cı ildə tərəflər arasında imzalanmış «Transatlantika bəyannaməsinə»də gələcək əməkdaşlığın məzmunu və əsas prinsipləri öz əksini tapmışdı. Bəyannamədə deyilirdi ki, tərəflərin münasibətləri ümumi tarixə və dəyərlərə əsaslanır və Transatlantika ticarətinin daha da liberallaşmasına yönəlmiş siyasət həyata keçirəcəklər. Sənəddə elm, təhsil və mədəniyyət sahələrində əməkdaşlığın inkişafının zəruriliyi, ətraf mühitin mühafizəsi, terrorçuluğa, narkoticarətə, kütləvi qırğın silahlarının yayılmasına qarşı mübarizədə tərəflər birgə məsuliyyət daşması qeyd edilir. Sənəddə həm yüksək, həm də işgüzar səviyyədə görüşlərin təşkilindən bəhs edilirdi. Avropa İttifaqının komissiyası ABŞ hökuməti müntəzəm məsləhətləşmələr keçirməli idi. Yüksək səviyyəli görüşlər ildə iki dəfə keçirilməli, zəruri halda ABŞ-ın dövlət katibi ilə təşkilat xüsusi məsləhətləşmə keçirə bilərdi. Beləliklə, ABŞ-la Avropa İttifaqı arasında bütün məsələlər üzrə daimi məsləhət mübadiləsi təşkil edildi. Bu məsələlər tərəflər arasında qarşılıqlı maraq doğuran və ya problem yaradan məsələlər ola bilərdi [2, s.205].

Soyuq müharibənin qurtarması, sosializm sisteminin dağılması müttəfiqləri şərq blokuna qarşı birlikdə mübarizə aparmaq zərurətindən azad etdi. İndi müttəfiqlərin öz mənafeləri ön plana çıxdı. Bu mənafeələr həm uyğun, həm də zidd idi. 1992-ci ilin fevralında 12 dövlətin iştirakı ilə Avropa İttifaqının yaradılması, onun beynəlxalq münasibətlərdə müstəqil qüvvə

mərkəzinə çevrilməsi ilə bağlı ABŞ-la münasibətlərdə müəyyən dəyişikliklər edilməsini zəruri etdi.

1995-ci ildə ABŞ-la Avropa İttifaqı arasında «Yeni transatlantika» gündəliyi adlı sənəd imzalandı. Sənəddə tərəflərin transatlantika təhlükəsizliyinin bölünməzliyi prinsipinə sadıq olması təsdiq edilmişdi. Sənəddə həm Avropa İttifaqının yaranması, həm də onu ümumi xarici və təhlükəsizlik siyasəti ilə məşğul olması ilə bağlı Aİ və NATO arasında rəqabətin mümkünlüyündən narahatlıq öz əksini tapmışdı. Bəyannamənin girişində deyilirdi ki, NATO təşkilat üzvləri üçün Transatlantika təhlükəsizliyin mərkəzidir və qitələr arasında zəruri qarşılıqlı əlaqəni təmin edir. Bu sənəddə NATO-nun və Avropa İttifaqının genişlənməsi müstəqil, həm də bir-birini tamamlayan proses adlandırılmışdı. Sonrakı dövrdə bu müddəa təcrübədə təsdiq olundu. Həm də təcrübə göstərdi ki, Avropa İttifaqına daxil olmaq istəyən ölkələr əvvəlcə NATO-ya üzv olmalıdır. Bəyannamədə ABŞ-la Avropa İttifaqı arasında iqtisadi və siyasi əməkdaşlığın perspektivləri öz əksini tapmışdı. Əməkdaşlığın inkişafına kömək etmək üçün tərəflərin parlament rəhbərlərinin məsləhətləşməsi nəzərdə tutulmuşdu.

ABŞ-la Avropa İttifaqı arasında münasibətlərin inkişafında növbəti mühüm addım 1998-ci ildə «Transatlantika iqtisadi tərəfdaşlığı» konsepsiyası qəbul edilməsi oldu. Bu konsepsiya ilə iqtisadi inkişafın və ticarətin bir sıra sahələrində prinsipial yanaşmaların ümumiliyi qeyd olundu, bu sahələr üzrə müntəzəm fikir mübadiləsinin aparılması zəruri idi. Tərəflər ümumdünya Ticarət təşkilatının imkanlarından geniş istifadə etməli idi, eyni zamanda həmin təşkilat çərçivəsində mövcud olan mexanizmlər təkmilləşdirilməli idi [3, s.76].

2005-ci ildə ABŞ-la Avropa İttifaqı arasında «Transatlantika iqtisadi inteqrasiyasının intensivləşməsi və inkişafına yönəlmiş təşəbbüs» adlı sənəd imzalandı. Bu sənədlə tərəflər arasında standartların və tənzimləyici mexanizmlərin tədricən uyğunlaşdırılmasının əsası qoyuldu. 2007-ci ildə ABŞ və Avropa İttifaqının yaratdığı Transatlantika İqtisadi Şurası iqtisadi əməkdaşlığın əlaqələndirilməsi ilə məşğul olmalı idi.

2007-ci ildə imzalanmış və 2008-ci ildə qüvvəyə minmiş «açıq səma» haqqında saziş Transatlantika iqtisadi əlaqələrinin inkişafında mühüm addımlardan biri idi. Bu saziş tərəflər arasında aviadaşıyıcıların kommersiya fəaliyyətinin imkanlarını genişləndirdi. ABŞ və Avropa şirkətləri ABŞ-da və Avropa İttifaqı ölkələrində bütün hava limanlarını uçuş həyata keçirə bilirdi. ABŞ şirkətləri Avropa İttifaqı ölkələri arasında aviasiya xidməti göstərə bilirdi. Ona görə bu saziş daha çox ABŞ-a sərfəli idi.

İqtisadi məsələlər üzrə intensiv aparılan dialoq Avropa İttifaqı ilə ABŞ arasında meydana çıxan ixtilafı həmişə lazımi şəkildə həll etməyə imkan vermir. Avropa İttifaqı Transatlantika ticarətində olan maneələri diqqətlə öyrənir. ABŞ-la Avropa İttifaqı arasındakı ticarət mübahisələri ictimaiyyətin diqqətini səmərəli əməkdaşlıqdan daha çox cəlb edir. Avropa İttifaqının Komissiyası müəyyən edib ki, mübahisəli məsələlər ABŞ-la Avropa İttifaqı arasında ticarətin cəmi 2 %-ni əhatə edir.

Dünya iqtisadiyyatının və siyasətinin daha mühüm məsələləri fonunda ABŞ-la Avropa İttifaqı arasındakı dialoq əksər hallarda nəzərə çarpmır, amma tərəfdaşlar arasındakı ziddiyyətlər dərhal hamının diqqətini cəlb edir. Bu ixtilafın bir sıra səbəbləri var. ABŞ-la Avropa arasında sivilizasiya ümumiliyi var, eyni zamanda Avropanın siyasəti mədəniyyəti bir sıra səciyyəvi cəhətlərə malikdir. ABŞ-ın «Hüquqlar haqqında Birliyinin» Avropa insan hüquqları konvensiyası ildə müqayisəsi göstərir ki, Avropalılar siyasi, iqtisadi və sosial hüquq və azadlıqlar cəhətdən ABŞ nisbətən daha azad cəmiyyətdə yaşayırlar. Məs., Avropada ölüm hökmü ləğv olunub, amma ABŞ-da saxlanılıb.

İnsanların sərbəst yerdəyişməsinə Avropa İttifaqının Yunanıstan, Kipr, Polşa, Bolqarıstan və Rumıniya kimi ölkələrinin vətəndaşları üçün ABŞ vizasının zəruriliyi maneə yaradır. ABŞ Avropa İttifaqının bütün vətəndaşlarını vizasız ölkəyə gəlməyə imkan verməməsi Avropa İttifaqının Komissiyası tərəfindən müntəzəm şəkildə tənqid edilir və bu məsələ ikitərəfli danışıqlar zamanı müzakirə edilir [8, s.192].

ABŞ və Avropa İttifaqının rəhbərliyi iqtisadi əlaqələrin keyfiyyətini diqqət mərkəzində saxlasa da, iqtisadiyyat beynəlxalq siyasət və təhlükəsizliklə bağlı məsələləri əvəz etmir. Qeyd etmək lazımdır ki, soyuq müharibədən sonrakı dövrdə ABŞ-la Avropa İttifaqı arasında münasibətlərin transformasiyasında «proqramlaşdıran lider» strategiyası B.Klintonun prezidentliyi dövründə hazırlanıb həyata keçirilməyə başlamışdı. Bu strategiyanın məzmununu birlikdə həyata keçirilməli olan məsələləri müəyyənləşdirmək, sonra isə onların ABŞ-ın mənafeyinə uyğun həllinə çalışmaq təşkil edirdi.

B.Klintondan sonra ABŞ-a başçılıq edən Kiçik C.Buş xarici siyasətdə «koalisiyanı vəzifə müəyyən edir» tezisini rəhbər tuturdu. ABŞ birtərəfli qaydada, qüvvədən istifadə etməklə fəaliyyət göstərir, BMT-yə, beynəlxalq hüquqa, digər ölkələrin, o cümlədən Avropadakı müttəfiqlərinin mövqe və mənafeələrinə məhəl qoymadan fəaliyyət göstərirdi. Ona görə Transatlantika münasibətlərində gərginlik əhəmiyyətli şəkildə artmışdı. Bu münasibətlərin gələcəyi ABŞ-ın və Avropa İttifaqının dünya siyasətinin ən mühüm məsələləri ilə bağlı qarşılıqlı fəaliyyəti necə təşkil etməsindən asılı idi.

Transatlantika problemlərinin öyrənilməsi ilə məşğul olan Marşall fondunun keçirdiyi rəy sorğusuna görə, Avropa İttifaqı vətəndaşlarının ABŞ-a münasibəti kəskin şəkildə müsbətdən mənfiyə 2003-cü ildə dəyişildi. Təbii ki, dəyişiklik ABŞ-ın İraqda müharibəyə başlaması, ABŞ-la bir sıra Avropa ölkələri arasında ixtilafların kəskinləşməsi ilə bağlı idi. Vəziyyət bu şəkildə 2008-ci ilin noyabrınadək davam etdi. ABŞ-dan narazılıq Avropa siyasətində bir əhəmiyyətə çevrildi. Öz növbəsində ABŞ vətəndaşları da Avropa ölkələrinin siyasətini tənqid edirdi. ABŞ-da əhalinin bir qismi İraqda müharibə məsələsində Fransanın və Almaniyanın mövqeyindən narazı idi. Tədricən bu mövqe dəyişsə də Avropa dövlətlərinin zəif subyekt kimi qələmə verilməsi tərəflərin münasibətlərinə təsir göstərir [5, s.275].

2008-ci ildə B.Obamanın ABŞ prezidenti seçilməsi Avropalıların ABŞ-a münasibətlərə müsbət təsir göstərdi. Avropa ölkələrinin əksəriyyəti mənafeələrinin nəzərə alınması şərtilə ABŞ-ın qarşılıqlı münasibətlərdə üstün mövqeyini qəbul etməyə hazır idi. B.Obama prezidentliyinin ilk aylarında Avropalı tərəfdaşlarına hörmətlə yanaşdığını və mübahisəli məsələlərdə bağlı dialoqa hazır olduğunu bildirdi. 2009-cu ilin apreliyində NATO-nun sammitində B.Obama etiraf etdi ki, son illərdə ABŞ-Aİ münasibətləri lazımi istiqamətdə inkişaf etməyib. O bildirdi ki, ABŞ indidən belə daha yaxşı qəbul edilən tərəfdaş olacaq. Təbii ki, ABŞ-la Aİ arasında Türkiyənin Aİ-na daxil olması, NATO-nun Əfqanıstandakı hərbi əməliyyatları, atmosferə buraxılan zərərli qazların miqdarının azaldılması və dünya iqtisadi böhranının oradan qaldırmaq yolları ilə bağlı ixtilaflar qalar. Lakin bütün bu ixtilafların həlli mümkündür. 2007-ci ildən başlanmış dünya iqtisadi Avropa İttifaqına fəaliyyətinə böyük təsir göstərdi və Transatlantika münasibətlərinin beynəlxalq vəziyyətə təsiri daha da artdı.

ƏDƏBİYYAT

1. Европейский союз на пороге XXI века: выбор стратегии развития (Под ред. Ю.А. Борко). М., 2001, 472 с.

2. Трансатлантический союз: модернизация системы Американско-европейского партнерства. М., 2004, 436 с.
3. Европа перемен: концепции и стратегия интеграционных процессов (под ред. И.А. Глухарева). М., 2006, 426 с.
4. Европейский Союз и группа восьми совместная ответственность за глобальное общественное благо (отв. Ред. М.В. Лактионова). М., 2011, 520 .
5. Европа: вчера, сегодня, завтра / отв. ред. Н.П. Шмелев. М., 2002, 823 с.

МАМЕДАГА БАХЫШОВ

доцент Бакинского Государственного Университета

ХАРАКТЕРНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ВЗАИМООТНОШЕНИЙ США И ЕВРОПЕЙСКОГО СОЮЗА (90-е гг. XX в.- нач. XXI в.)

В статье рассказывается о развитии Трансатлантических отношений в современном этапе. Тщательно анализируются особенности отношений между США и Европейского Союза. Излагается влияние экономических и политических проблем на трансатлантических отношений и усилия сторон для их решения.

MAMMADAQA BAHKISHOV

Associate Professor of Baku State University

PARTICULAR CHARACTERS OF RELATIONSHIPS BETWEEN USA AND EUROPEAN UNION (90 – th XX century, in beginning of XXI century).

In present article there are observed transatlantic relations in contemporary phase. Accurately gives analyzing it especially relations tendency of USA and European Union. Also there are describes economy and political influence to transatlantic attitudes and both sides efforts for their decision.

Rəyçilər: t.e.d.M.B.Fətəliyev, t.e.d.A.Ə.Məmmədov

BDU-nun Avropa və Amerika ölkələrinin yeni və müasir tarixi kafedrasının 12 fevral 2013-cü il tarixli iclasının qərarı ilə çapa məsləhət görüldü (protokol №6).